

NAGY GÁBOR DÁNIEL

TÁRSADALMI TŐKE VIZSGÁLAT A MAGYAR RÉGIÓKBAN

A társadalmi tőke elmélet az egyik leginkább kedvelt és alkalmazott gyűjtőelmélet a kortárs társadalomtudományokban. Népszerűségét jelzi, hogy a kilencvenes évek közepéhez köthető elterjedése óta cikkek ezrei és könyvek százaai használták fel elemzéseik háttereként, elemzési eszközként. A társadalmi tőke olyan ideává vált, amely maga jelképezi a társadalom szövetét, illetve annak állapotát. Az elmélet elemeiként tartják számon az emberek közötti jó szándékot, szolidaritást és bizalmat, valamint az együttműködési hajlandóságot. A társadalmi tőke megléte pozitív képet fest a társadalomról és hatalmas előnyök tárházát nyitja meg előtte, míg a hiánya káros tendenciákra hívja fel a figyelmet és problémák kialakulását okozhatja a társadalmi élettel kapcsolatban. (Bourdieu 1979; Coleman 1988; Putnam, Leonardi et al. 1993; Portes 1998)

A társadalmi tőke fogalmának a termékeny propagálói közül három prominens személyiség: Pierre Bourdieu (1977; 1979; 2001), James S. Coleman (1973; 1988; 1990) és Robert D. Putnam (Putnam, Leonardi et al. 1993; 1995; 2000). Bourdieu egy korai definíciója a társadalmi tőkéről így szól:

„A nagyvilági – társadalmi kapcsolatok tőkéje, amelyek – ha szükséges – hasznos támogatást tudnak nyújtani; a tisztesség és tiszteletreméltóság tőkéje, amely gyakran szükséges a társadalom bizalmának megszerzéséhez, biztosításához, és amiből birtokosai hasznot húzhatnak politikai karrierjük során.”

(Bourdieu 1979:133)

Ezen definícióban Bourdieu lefekteti, hogy a társadalmi tőke által biztosított társadalmi kapcsolatok és társadalmi helyzet szükségesek a politikai és társadalmi szerepvállaláshoz, a jó pozíciók eléréséhez. Azonban későbbi művében Bourdieu (2001) amellel érvel, hogy a társadalmi kapcsolatok alaperőforrások, amik elhelyezik az egyént a hierarchiában és a komplex társadalmi struktúrában. A társadalmi hálózatok elismerik a tagjaik hozzáférését az értékes kollektív erőforrásokhoz, és szerepet játszhatnak az egyének társadalmi és gazdasági státuszában. Rámutat arra, hogy a gazdasági és anyagi feltételek a társadalmi folyamatok fejlesztésének az alapvető összetevői, és azért számításba kell venni őket a társadalmi tőke bármilyen mérésében.

Coleman (1988) szintén az emberi kapcsolatok eredményeként látja a társadalmi tőke létrejöttét a társadalmi szerkezet kontextusában. Mindazonáltal az egyének nem hoznak létre

olyan társadalmi tőkét, amit gazdasági vagy anyagi körülmények korlátoznak. Mivel elhiszik, hogy azáltal, hogy társadalmi csoportokat és hálózatokat hoznak létre megkönnyítik a kollektív cselekvést, ezért maximálni fogják az egyéni potenciáljukat és lehetőségeiket. Coleman (1988) a normák és értékek, kölcsönös bizalom, kölcsönös kötelezettségek és elvárások, társadalmi hálózatokat és társadalmi szervezeteket szerepét hangsúlyozza a társadalmi tőke megeremtésében. Egy definíciója:

„Ha a racionális döntések elméletét vesszük, amiben minden egyes cselekvő bizonyos erőforrásokat és érdekeket irányít bizonyos erőforrásokban vagy eseményekben, a társadalmi tőke egyfajta erőforrás lesz, ami a cselekvő rendelkezésére áll.”

(Coleman 1988:98)

A társadalmi tőke szerinte a kapcsolatokban létezik, a személyközi viszonyok megváltozásával jön létre, és elősegíti a produktív cselekvést. Coleman azt írja, hogy a társadalmi tőke pozitív hatásait a társadalmi és politikai részvételre akkor fejt ki, (pl. választási részvétel esélyének növelése) ha két feltétel együttesen teljesül: kellően kompakta-e a releváns társadalmi hálózatok a megfelelő ösztönzés eléréséhez, illetve a választás tétje elég jelentős-e ahhoz, hogy ennek a mentén elkülönüljenek a különböző hálózatok preferenciái. (Coleman, 1990. Idézi: Angelusz and Tardos 2003) Ez a példa jól illusztrálja a társadalmi tőke kollektív erőforrás jellegét, amit Coleman propagál.

Különleges érdeklődést mutatott programadó tanulmányában (1988) az iránt, hogy a társadalmi tőke, mint az emberi tőke megszerzésében és fejlesztésében alapvető erőforrás jelenik meg (különösképp a gyerekeknek a családon és közösségen belüli oktatásának és fejlesztésének a kontextusában). Amellett érvel, hogy a család szerkezetén belül kifejlődött kapcsolatok alkotják a család társadalmi tőkéjét. Ebben a kontextusban a társadalmi tőke több szerkezeti tényezőtől függően fog változni. Ragaszkodva ehhez a nézethez, a szülők háztartásban való fizikai jelenlététől vagy hiányától függően változik a figyelem mennyisége és minősége, amit a gyerek/gyerekek a családi körön belül a szülőktől és/vagy más felnőttektől kapnak, és a gyerek/gyerekek és a szülők kapcsolata fogja meghatározni a társadalmi tőke milyenségét a családi szinten. Portela Maseda és Neira Gómez (2003) támogatja Coleman elméletét a családon belüli társadalmi tőkével kapcsolatban, és felvetik, hogy az emberi tőke egy nemzedékről csak akkor fog átöröklődni a következőre, ha a családon belüli társadalmi tőke szintje magas.

Tovább növeli a társadalmi tőke elmélet népszerűségét a tőketípus azon vonása, hogy elméleti értelemben véve a társadalmi tőke szintje korlátlan mértékben növelhető, és abból nem zárható ki senki, aki részt vesz a társadalmi életben. Más tőketípusok, így az anyagi tőke és az emberi tőke esetében például egyértelmű korlátokkal állunk szemben. A gazdaságban nincsen korlátlan értékű, mindenki számára egyenlően elérhető anyagi erőforrás, az emberi tőke fejlesztése pedig igen költséges és időigényes ráfordítással (tanulás, tapasztalatszerzés) lehetséges csupán. Ezekkel a nehezen növelhető és korlátozott mértékben hozzáférhető tőketípusokkal szemben a társadalmi tőke szintjét több kutató egybehangzó véleménye szerint automatikusan növeli a használat, azaz a társadalmi életben való részvétel, valamint az interakciókon keresztül megszerzett és megadott bizalom. A használat által növelhető mértékű társadalmi tőke

elméletben minden ember számára elérhető lehet, hiszen mindenki számára lehetséges, hogy bebizonyítsa, méltó a bizalomra – természetesen az elfoglalt társadalmi pozícióknak megfelelő mértékben. (Cox 2007)

Nem csak az egyén szintjén értelmezhető illetve értelmezendő azonban a társadalmi tőke, hanem a közösségek, csoportok, network-ök – azaz a társadalmi hálózatok különböző szintjein is. A társadalmi tőke magas szintje kooperációhoz vezet, és normák kialakulását eredményezi. Az így kialakult normákat nevezhetjük például polgári erényeknek az egyének szintjén illetve közbizalomnak a társadalmi csoport szintjén. Egy erkölcsös, erényeken alapuló, bizalomra épülő társadalom esetében alapkövetelmény, hogy a tagjai is betartsák azokat az alapszabályokat, amiket a csoportjuk illetve network-jük meghatározott, különben kizáródnak abból (Cox 1995).

A tőketípus egyik legfontosabb, talán leginkább meghatározó eleme a bizalom dimenziója. A kölcsönös bizalom, azaz az emberek egymásba vetett bizalma minden fél számára előnyös lehet. A közbizalom egy normális társadalmi rend alapja kell, hogy legyen, nélküle nehezen képzelhető el a társadalmi élet. A gazdasági szervezetek és szereplők közötti bizalom pedig a globális világgazdaság működésének előfeltétele, és a megléte gazdasági növekedést eredményez. A társadalmi tőke szintjének esetleges csökkenése természetesen azonnal megmutatkozik mindhárom korábban említett bizalmi dimenzióban. Ha kiemeljük a gazdasági dimenziót, és arról szeretnénk egy fontos állítást tenni, Fukuyama írása (2007) alapján elmondhatjuk, hogy a társadalmi tőke szintjének csökkenése ebben a dimenzióban a legtöbb esetben konkrét és megfogható anyagi veszteségekhez vezet.

Másik kulcsdimenzió a szolidaritás és az azonnali viszonzás reménye nélküli reciprocitás dimenziója. A szolidaritás fogalom magába foglalja az Emile Durkheim (1893/1986) által mechanikus (tradicionális társadalmakra jellemző) illetve organikus (modern társadalomra jellemző) szolidaritásnak nevezett koncepciókat. A reciprocitás esetében elsősorban szimmetrikus reciprocitásra gondolhatunk, de a viszonzás nyújtó személy változhat illetve a viszonzás ideje egy későbbi időpont lehet.

A Putnam által megfogalmazott társadalmi tőke elmélet egyik legtöbb vitát kiváltott, szintén kiemelt fontosságú dimenziója a demokratikus részvétel dimenziója. A részvétel formája lehet civil részvétel, azaz a közösségi életbe bekapcsolódás, illetve lehet a politikai életbe történő bekapcsolódást jelentő politikai részvétel is. Robert Putnam 1995-ben megjelent cikke és 2000-ben megjelent hasonló című könyve, a „Bowling Alone” összekötötte a részvétel ezen két jelentős dimenzióját. A szerző összefüggést feltételezett a közösségi részvétel hanyatlása és a politikai részvétel visszaesése között. Elmélete sok kritikát kapott (Vö: Portes 1998), azonban tudományos jelentősége vitathatatlan. Jelen dolgozat nagymértékben épít Putnam munkásságára, elfogadja és alkalmazza kutatási eredményeit.

A fenti dimenziók részletes bemutatására, illetve a társadalmi tőke további jelentős dimenzióinak bemutatására dolgozatom egy későbbi fejezetében kerül sor. A társadalmi tőke működésének alapvető feltétele a network-ök kompaktsága, azaz a tagok összekapcsoltsága és egymás iránti szimpátián túlmutató elkötelezettsége. A laza, de kompakt hálózatok ígérnek a legtöbb és leghasznosabb társadalmi tőkét tagjaik számára. Azonban a túl erős elkötelezettséggel járó, erősen összekapcsolt, erős kapcsolatokból álló hálózatok felemészthetik tagjaik energiáit. Ezen erős kapcsolatok ápolása sok időbe és sok ráfordításba kerül, és ezáltal hátrányba kerülhetnek az

ilyen jellegű hálózatok tagjai a társadalmi életben. A társadalmi hálózat, melyben a társadalmi tőke termelődik, több kutató szerint meg is határozza annak típusát.

John Field (2003) összefoglaló munkájában három típusát mutatja be a társadalmi tőkének: az áthidaló (bridging), a megkötő (bonding) és az összekapcsoló (linking) társadalmi tőkét. A megkötő társadalmi tőke olyan kapcsolatokat jelöl, mely hozzánk hasonló, hozzánk közeli emberekkel kötöttek, mint a közvetlen család, közeli barátok és szomszédok. Az áthidaló társadalmi tőke sokkal inkább távolabbi kapcsolatokon alapul, mint a kapcsolat a kollégákkal és a gyengébb baráti szálak, kötődések tartoznak ide. Az összekötő társadalmi tőke olyan emberek kapcsolataiból áll, akik nincsenek benne a közvetlen közösségünkben, közvetlen hálózatunkban. Az ilyen kapcsolódásokon keresztül lehet a helyi közösség erőforrásainál szélesebb erőforrás bázishoz eljutni. A társadalmi tőke típusa természetesen befolyásolja annak hatását az egyénre és a társadalmi hálózatra egyaránt. Ezen különbségeket azonban nem minden, az elméletet alkalmazó kutató veszi figyelembe.

Tovább nehezíti a társadalmi tőkét, mint elméleti keretet használó kutatók dolgát, hogy annak sokrétű és általános volta miatt említése és használata társadalomtudományi szakmai körökben már szinte automatikusan kételyeket ébreszt a kutatók egy részében. Nincsen egy egységes jelentéstartam és egységes definíció, mely általánosan felhasználható lenne. A társadalmi tőke elmélet jelentős teoretikusai sem gondolkodnak egységesen, egy általános definícióban megfogalmazhatóan róla. James S. Coleman a társadalmi tőkét főként kollektív erőforrásként értelmezte, amelyet nem egyének birtokolnak, hanem hálózatok. Robert D. Putnam a társadalmi tőke egyéni és kollektív aspektusait is integrálta elméletébe, ám elsősorban a formális hálózatok világára helyezte a hangsúlyt vizsgálódásaiban. Eva Cox elméletében szintén helyet kap az egyéni és kollektív megközelítés, Putnam elméletéhez viszonyítva pedig elmondható, hogy Cox nagy hangsúlyt fektetett az informális hálózatok kapcsolódásainak vizsgálatára. (Coleman 1988; 1990; Putnam, Leonardi et al. 1993; Cox 1995; Putnam 1995; 2000)

Az elmélet alapos körbejárásához természetesen meg kell említenünk a társadalmi tőke negatív tulajdonságait is, illetve az elmélet gyűjtőelmélet jellege miatti hátrányokat, melyek az azt alkalmazó kutatókat sújtják. A társadalmi tőkéből elméletben mindenki részesülhet, de azok a személyek, aki nem vesznek részt a társas – társadalmi életben természetesen el vannak zárva attól. Azok, aki nem rendelkeznek a képességekkel, kompetenciákkal és lehetőségekkel, hogy bizalomra méltónak mutatkozzanak nem is nyerhetik el más emberek illetve szerveződések bizalmát. A szemlézett tudományos vizsgálódásokra és e dolgozat szerzőjének eddigi kutatásaira alapozva kijelenthető, hogy akik képtelenek megbízni másokban, a közintézményekben vagy a gazdasági szervezetekben magukat rekesztik ki a kölcsönös előnyökből.

Fontos megjegyezni, hogy a fenti állítások és dimenziók természetesen kizárólag demokratikus berendezkedésű politikai rendszerekben állják meg a helyüket, illetve felelnek meg a leírtaknak. Alátámasztja ezt Eva Cox (1995; 1998; 2007) ausztrál kutató elmélete, mely szerint demokratikus környezetben a társadalmi tőke magas szintje bizalmat, kooperációt és általános szolidaritást növelő tényezőként működik, ám nem demokratikus politikai rendszerekben a versengést erősíti és kizárhat embereket az alapvető társadalmi folyamatokból, nem teremt kohéziót. Nem demokratikus közegben nem termelődik bizalom és polgári normarendszer sem.

A társadalmi tőkét jelen munkában Putnam mintájára egyaránt tekintem egyéni és kollektív erőforrásnak. Úgy tartom, hogy az a társadalmi hálózatokon illetve részvételen keresztül

mindenki számára elérhető erőforrás. Amennyiben egy személy társadalmi tőkéről beszélek, akkor az ő rendelkezésére álló kapcsolatokról, bizalomról illetve iránta szolidaritást érző és vele közösséget vállaló csoportok összességér ejtek szót. Amennyiben a helyi társadalom / régió társadalmi tőkéről beszélek, egy főként társadalmi hálózati megközelítést alkalmazom, amely a területen élő emberek hálózatainak kompaktságát mutatja be.

Empirikus vizsgálódások

Jelen dolgozatban a célunk a társadalmi tőke esetleges eltéréseinek feltárása a magyar NUTS 2-es régiók esetében. Hipotézisünk szerint, melyben támaszkodunk Putnam (1993) munkájára, az egyes régiók eltérő arculatot mutathatnak a társadalmi tőke megoszlása szempontjából. Ezt a jelenséget ebben a dolgozatban a nemzeti szint alatti régiók esetében vizsgáljuk, ám adott a lehetőség a nemzetek feletti regionális vizsgálódás lefolytatására is. (Vö: Pászka 2008)

A társadalmi tőke bonyolult koncepciójából csupán két elemet operacionalizáltunk az Európai Társadalmak Összehasonlító vizsgálata (ESS)¹ kérdőíves kutatás harmadik hullámának adatai alapján, mely adatok 2006-ban kerültek felvételre. A vizsgálat regionális szinten reprezentatív.

A két vizsgált elméleti dimenzió az (1) *általánosított személyközi bizalom* és az (2) *intézményekbe vetett bizalom* dimenziói. Igyekeztünk a magyar adatbázison regionális összehasonlításokat végezni, ahol az elemszámok lehetővé tették természetesen többváltozós statisztikai eljárások segítségével.

Az elemszámok regionális megoszlását az 1. táblázat tartalmazza:

Régió	N
Központi	338
Közép-Dunántúl	203
Nyugat-Dunántúl	170
Dél-Dunántúl	171
Észak-Magyarország	193
Észak-Alföld	231
Dél-Alföld	212
Összesen	1518

Általánosított személyközi bizalom

Az első operacionalizált koncepció az általánosított személyközi bizalom elmélete. A koncepció lényege, hogy megvizsgáljuk, az emberek mennyire bíznak a társadalomban, a többi emberben illetve mennyire számítanak mások önzetlen segítségére vagy negatív cselekedeteire.

¹ www.europeansocialsurvey.org

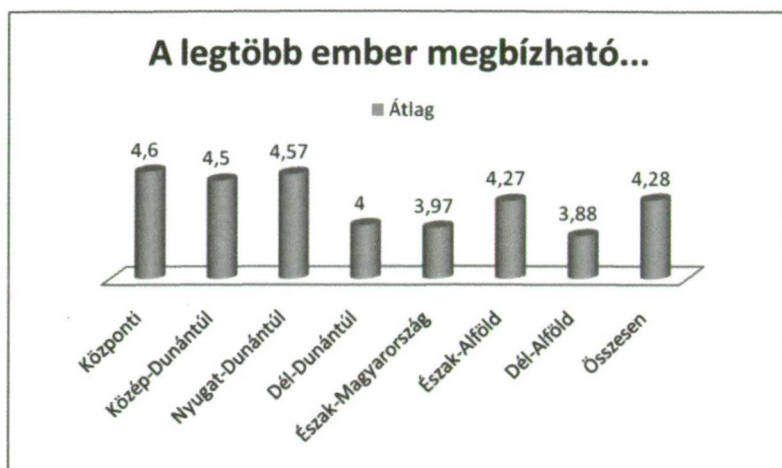
A személyközi bizalom magas szintjének megléte nélkül nem képzelhető el a civil társadalom zökkenőmentes működése, az emberek közötti fennakadásmentes kooperáció. (Seligman 1997) A bizalom ezen formája garantálja, hogy az emberek prekoncepció mentesen hajlandóak szóba állni egymással, hajlandóak rövidebb – hosszabb távú együttműködéseket kialakítani illetve közösen fellépni az őket érintő és érdeklő ügyekben. Ugyanez a bizalom típus gátolja meg azt, hogy egyes segítségre szoruló embereket embertársaik teljesen magukra hagyjanak. A bizalom ezen formája társas interakciók által termelődik illetve csökken a társadalomban. (Vö. Govier 1998; Rus and Iglíc 2005)

Az általánosított / személyközi bizalom egy kifejezetten bonyolult koncepció. Mérése igen csak nehézkesnek tekinthető, és operacionalizálása nehéz feladat elé állítja a kutatókat. Az általunk felhasznált ESS kérdőívekben az általánosított bizalom szintjének mérést három kérdés segítségével végzik: (1) *A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehet?* (2) *Ön elég óvatos az emberi kapcsolatokban?* (3) *Ön szerint az emberek csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?* A három kérdés körbejárja társadalmi életünk legfontosabb dimenzióját: azt, hogy képesek vagyunk-e másokban megbízni, mások szándékairól jót feltételezni illetve más emberek segítségére számítani. Ennél természetesen az eredeti elmélet mérése lényegesen bonyolultabb módon is végrehajtható, ám ez a fajta operacionalizáció az általánosan elterjedt, mondhatni letisztult forma.

Egyes kutatók az általános bizalom koncepcióját nagymértékben azonosítják a társadalmi tőke koncepciójával, ám nem az egyéni szinten birtokolható társadalmi tők fogalmával, hanem a közösségi szinten működő civil, bevonódáshoz szükséges, network által birtokolt változattal. (Cox 1995; Seligman 1997; Putnam 2000) Jelen dolgozat szempontjából is elmondható, hogy a három kérdés, melyet az általánosított bizalommal kapcsolatban feltesznek jól modellezi a társadalmi tőke megjelenési formáit és működési lehetőségeit a vizsgált régiókban. Ahol az emberek képesek megbízni a többi emberben, nem feltételeznek rosszat róluk – sőt esetleg azzal az érzéssel viseltetnek embertársaik irányában, hogy tőlük szorult helyzetükben segítségre számíthatnak – ott képzelhető csak el, hogy igazán jól működjön a társadalmi tőke. A bizalom, a szolidaritás és az azonnali viszonzás nélküli reciprocitás, a társadalmi részvétel megköveteli a barátságos, magas általánosított bizalommal átitatott társadalmi környezetet.

Elemzésemben először régióként vizsgálom meg, hogy a válaszadók mennyire gondolják azt, hogy a legtöbb ember megbízható. Az 1. ábra adataiból kitűnik, hogy a központi régió lakosai gondolják azt a legnagyobb átlageredményt elérve (4,6), hogy embertársaik többsége megbízható. Ez egy komoly kérdést vet fel: mivel a központi régió lakosságának nagy többsége budapesti, és egy nagyvárosban az általánosított bizalom szintje általában nem túl magas, egy érdekes jelenséggel állunk szemben ebben az esetben. A központi régiót követi Nyugat-Dunántúl (4,57) és Közép-Dunántúl (4,5) szintén magas általánosított bizalom értékekkel. Ezen három térség átlagértékei több mint két tizedponttal magasabbak, mint az országos értékek, és a többi térség átlagértéke kivétel nélkül az országos átlag alatt van. Ez az eloszlás arra enged következtetni, hogy a gazdasági sikeresség és az általánosított bizalom között direkt összefüggés lelhető fel, hiszen a három legfejlettebb magyar térség – GDP sorrendjüknek megfelelően – követi egymást általánosított bizalom szempontjából is.

1. ábra. Általánosított bizalom: A legtöbb ember megbízható (1-10 skála, átlagértékek)

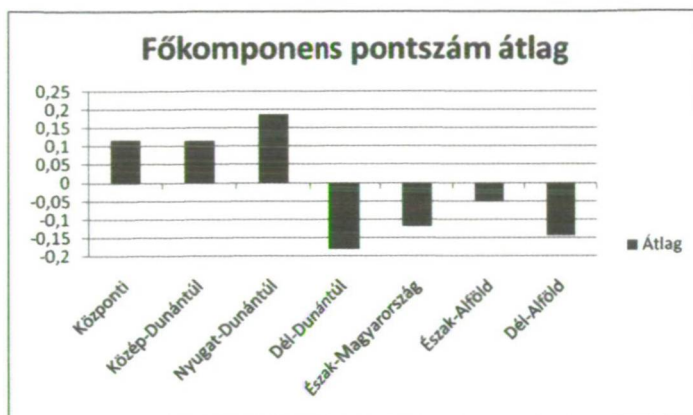
Az Észak-Alföld átlaga (4,27) szinte teljes egészen leképezi az országos átlagot. Innentől egy komoly esést tapasztalhatunk: a Dél-Dunántúl (4) átlaga több mint két tizeddel van elmaradva. Észak-Magyarország (3,97) és Dél-Alföld (3,88) a két utolsó helyezett a közbizalom listán.

Mivel a fenti elemzésbe az általánosított bizalmat mérő változók közül csupán egyet tudunk bevinni, a kapott adatok nem reflektálnak a koncepció egészére vonatkozóan. Ezért főkomponens elemzést készítettünk, melynek keretében a három változó információ tartalmát egy változóba tömörítettük. Mielőtt ezt megtettük, skálatesztelés statisztikával ellenőriztük, hogy a változók egy illetve többdimenziós jelleget mutatnak-e. A Cronbach Alfa statisztika eredménye szerint a változók egydimenziós koncepció elemeiként funkcionálnak, a statisztika értéke 0,772, amely azt jelzi, hogy az általánosított bizalom mérésére használt, három változóból álló skála megbízható.

A főkomponens kiválóan képezte le² a három változót. A kapott főkomponens értékeket elmentettük, és az egyes régiókat ezen főkomponens értékek alapján hasonlítottuk össze (Vö. Utasi 2008). Ezen pontszámok standardizált formában jelennek meg, abszolút értéküknek jelentése nincs, csupán egymáshoz viszonyított különbségeik jelzik az általánosított bizalom különbségeit a térségek összehasonlításában. A magasabb főkomponens értékek magasabb általánosított bizalmat, az alacsonyabbak alacsonyabbat jelentenek. Az eredményeket a 2. ábra tartalmazza.

2 Több mint 68.7% megőrzött információ tartalom az eredeti változók közül

2. ábra. Általánosított bizalom: Főkomponens pontszámok regionális összehasonlítása (standardizált)

A főkomponens pontszámok összehasonlítása alapján látható, hogy ha mind a három általánosított bizalmat mérő változót számításba vesszük, a magyar régiók közül a legmagasabb a Nyugat-Dunántúl értéke, melyek a Központi régió és a Közép-Dunántúl követ. Ez a három gazdasági szempontból kifejezetten fejlett térség az általánosított bizalom mértékének szempontjából is a magyar régiók listájának az élén áll. Tudható, és ezen munka keretein belül is érveltünk már amellet, hogy a jó gazdasági eredmények elérésének a feltétele a bizalom másokban, a kooperáció elengedhetetlen feltétele szintén a közbizalom és az azonnali viszonzás nélküli szolgáltatások megjelenésének hasonlóképpen kedvez a magasabb bizalmi szint. Ezen három térség esetében ez adott, és a kutatás eredményei alátámasztják, hogy valóban működik is. A hátrányosabb helyzetben lévő magyar régiókhoz képest ez a három térség evvel a társadalmi adottságával is kitűnik és előnybe kerül.

A negyedik a listán az Észak-Alföld, amely ebben az esetben is egy köztes pozíciót tölt be, nem sorolható egyértelműen egyik csoporthoz sem: sem a magas általánosított bizalommal rendelkezőkhöz, sem az alacsonyokhoz. Alacsony az általánosított bizalom szintje Észak-Magyarországon, ezt követi a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl. Ez a három régió ezen alacsony érték hasonló mértéke alapján egy csoportba sorolható, elmondható ezekről térségekről, hogy az emberek egymásban kevésbé bíznak, nem számítanak mások jó szándékára és segítségére. A társadalmi tőke szempontjából mindenképpen hátrányban vannak a magas általánosított bizalom szinttel rendelkező térségekhez képest, és ez kihat mind a társadalmi, civil, politikai és természetesen a gazdasági életükre is.

Modell az adatok összehasonlíthatóságának meghatározására

A fentiek alapján szükségesnek véltünk egy megerősítést, miszerint a komplex megközelítésű regionális összehasonlítás, amelynek segítségével azt teszteltük, hogy az általánosított bizalom hogyan változik a magyar régiókban megállja-e a helyét. Ennek érdekében felállítottunk egy modellt, amelynek segítségével a mérés sikerességét és a változókat mint a koncepció jellemző elemeit kívántuk görcső alá venni, regionális összehasonlításban.

Ennek érdekében invariancia vizsgálatot végeztünk, három szinten, egy a magyar régiók válaszdóit külön mintaként kezelő többszörös mérési modell segítségével. A mérési modell célja, hogy gondolatainkat segítsen operacionalizálni, elméleteinket tesztelni. A módszer lényegében a faktorelemzés, a regresszió elemzés és az útelemzés keveréke, mely egyben lehetőséget biztosít a különböző említett módszerek előnyeinek kihasználására. (Füstös, Kovács et al. 2004; Schumacker and Lomax 2004) A modellben a mért változók segítségével próbáltuk meg azonosítani az „Általánosított Bizalom” látens változó meglétét. Az alapmodellben a hibatagok regressziós értékét 1-ben fixáltuk, és eddig vizsgálódásaink alapján, a modell megfelelő identifikálása érdekében ezt tettük ezt a plprst és plpfair változóval is. Így elértük a megfelelő, nullánál nagyon modell szabadságokat, és a modell identifikáltnak tekinthető.

A modell segítségével kívántuk továbbá megállapítani, hogy az általunk meghatározott csoportok – azaz jelen esetben a magyar régiók adatai – összehasonlíthatóak-e, és ha igen milyen mértékben? Az összehasonlíthatóság mértékét azt elért invariancia típus határozza meg. Az invariancia vizsgálata segít nekünk megállapítani, hogy a különböző mért változók ugyanazokat a látens változókat adják-e ki a vizsgálati csoportok összességében. Azt teszteltük, hogy ugyanazt az elméletet (látens változót, faktort) mértük-e meg a különböző csoportokban, ugyanazon változók segítségével. Az invariancia első szintje az ún. konfigurális invariancia. Ezen típus létrejöttének feltétele csupán annyi, hogy az egyes mért változók ugyanazt a látens változót mérik minden csoportban. (Füstös, Kovács et al. 2004; Chen 2007) Ebben az esetben a faktorsúlyok nem kell hogy megegyezzenek, és ha a faktorsúlyokban különbséget tapasztalunk, a konfigurációs invariancia továbbra is fennáll. Ilyen esetekben azt mondhatjuk, hogy hasonló, de nem azonos koncepciókat mértünk az egyes csoportok esetében.

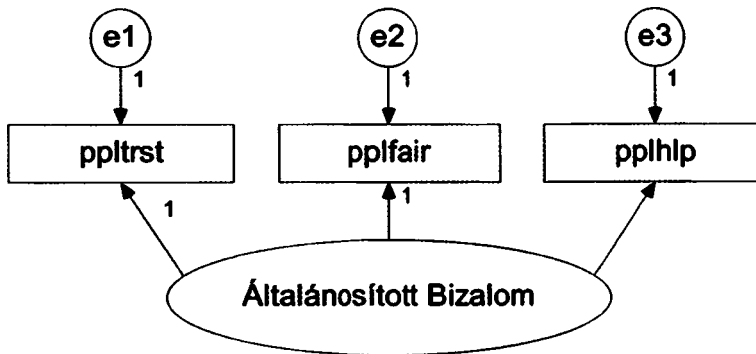
Az invariancia második szintje a mért változók által meghatározott látens faktorok faktorsúlyának mértékével foglalkozik. Ahhoz, hogy azt mondhassuk, két csoport metrikus értelemben invariáns, a faktorsúlyoknak meg kell egyezniük. A faktorsúly a látens változó lineáris kapcsolatainak mértékét jelzi a mért változókkal és más hozzákapcsolt item-ekkel. Ez a fajta invariancia kívánatos, ahhoz, hogy korrelációs és regressziós kapcsolatokat vizsgálhassunk a különböző csoportok változóinak összehasonlításával. Ezt az invariancia szintet nevezzük *metrikus invarianciának*, és megléte lehetővé teszi az adatok korrelációinak összehasonlítását. (Byrne 2004; Chen 2007)

Az invariancia harmadik szintjét *skálás invarianciának* nevezzük, mely előfeltétel a vizsgált csoportok átlagainak összehasonlíthatóságához. Az invariancia ezen típusát a szakasz metszéspontok egyenlősége esetén feltételezzük. Ez a legmagasabb szintű invariancia, példaként az hozható fel a meglétére, hogy például egyes országok kulturálisan közelebb állnak egymáshoz, és csoportot alkotnak – és ezáltal elválnak más országoktól és ország csoportoktól. Ez a kulturális közönség lehetővé tesz összehasonlításokat a csoport tag országok között, ami viszont más országokkal a teljesen eltérő kulturális háttér és jelentéstartam miatt teljesen elképzelhetetlen. (Davidov 2008)

Barbara M. Byrne beszél továbbá parciális invarianciáról, amikor nem az egész modell átlagai hasonlíthatóak össze, csupán azoknak a részeknek, amelyeket külön leteszteltünk ebből a szempontból. (Byrne 2001; Byrne 2004)

Első lépésként az általunk kialakított, általánosított bizalmat leképező mérési modell segítségével végezzük el a 7 magyar régió a konfigurális invariancia meglétének tesztelését. Elgondolásunk szerint feltételezhetjük a konfigurális invarianciát, hiszen a magyar régiók közötti különbségek nem elemi mértékűek, csupán színes diverzitás tapasztalható, nem gyökeresen más mintázatok és trendek az egyes térségekben. A modell AMOS programban felrajzolt sematikus vázát a 3. ábra mutatja be.

3. ábra: Konfirmációs faktorelemzés mérési modell az „Általánosított Bizalom” látens változóval kapcsolatban (Unconstrained, beállítások nélküli, a konfigurális invariancia teszteléséhez)

DF=7 Chi-Sq=7,73 P=0,357 CMIN/DF= 1,105 CFI= 0,999
RMSEA= 0,008 PCLOSE= 0,999

Forrás: saját szerkesztés AMOS programmal, ESS 3. hullám adatok alapján

A modell magyarázata:

- Mért változók: (1) ppltrst: a legtöbb emberben meg lehet bízni; (2) pplfair: a legtöbb ember tisztességes; (3) pplhlp: a legtöbb ember segítőkész.
- Hibatagok: e1; e2; e3.
- Látens, nem mért változó: Általánosított Bizalom.
- A nyilak az oksági kapcsolat irányát jelzik.

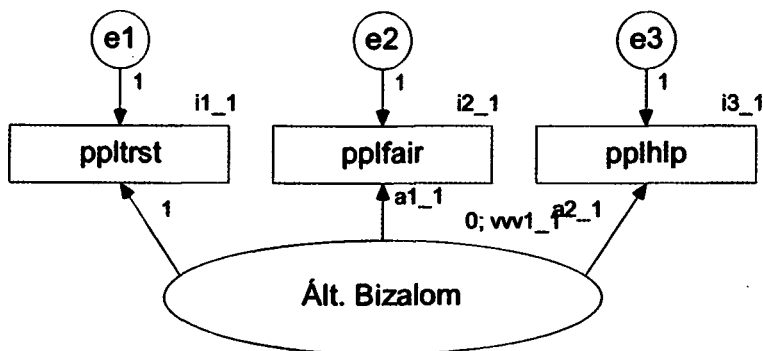
A modell tesztelése alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a modell identifikált, illeszkedése megfelelő. A CFI, RMSEA és PCLOSE értékek azt jelzik, hogy a modellünk megfelelő, ezért elgondolásunk, miszerint a magyar régiók adatainak alapmodellrel történő összehasonlításakor konfigurális invariancia lesz tapasztalható igazolódott.

A következő két lépésben a metrikus és skálás invariancia meglétét fogjuk tesztelni. Ennek érdekében létrehoztunk egy olyan modellt, melyben minden egyes elemet paraméterekkel látunk el, és visszavettük a pplfair változó regressziós értékét a program által számolandó értékek közé, mivel ezen paraméter fixálása nélkül is megfelelő a modell identifikáltsága. Az alábbi 4. ábra tartalmazza a paraméterekkel ellátott (constrained) modellt, melyet fel fogunk használni a metrikus invariancia tesztelésére a mérési súlyok egyenlőnek tételezésének segítségével, illetve

a skálás invariancia tesztelésére, mely esetben a mérési metszéspontokat fogjuk egyenlőnek tekinteni.

4. ábra: Paraméterekkel ellátott (Constrained) modell a metrikus és skaláris invariancia teszteléséhez

Forrás: saját szerkesztés AMOS programmal, ESS 3. hullám adatok alapján

A mérési súlyokat egyenlőnek tételező (measurement weights) modell³

A modell az alábbi eredményekkel került lefuttatásra: DF=12 Chi-Sq=8,850 P=0,716 CMIN/DF= 0,738 CFI= 1 RMSEA= 0,000 PCLOSE= 1,00. Ennek alapján elmondható, hogy a szabadságfok megfelelő, a modell illeszkedik. A CMIN/DF érték a hüvelykujj szabály által meghatározott 1-es minimum értéknél kisebb, de még elfogadható. A CFI, RMSEA és PCLOSE értékek tökéletes illeszkedésről árulkodnak. A modell a fentiek alapján egyértelműen demonstrálja, hogy beszélhetünk mérési invarianciáról a magyar régiók adatainak összehasonlítása esetében. Az egyes térségekben felvett változók értékei korrelálthatóak egymással, regressziós vizsgálatok végezhetőek az általánosított bizalom tekintetében. Mérési invariancia áll fenn a térségek adatainak tekintetében, amely azt mutatja, hogy hasonló módon gondolkodnak a válaszadók a vizsgált általánosított bizalom elmélettel kapcsolatban.

A mérési metszéspontokat egyenlőnek tételező (measurement intercepts) modell⁴

A modell az alábbi eredményekkel került lefuttatásra: DF=18 Chi-Sq=38,305 P=0,004 CMIN/DF= 2,128 CFI= 0,983 RMSEA= 0,027 PCLOSE= 0,999. Az első megállapítás az, hogy a modellel nem illeszkedik, mivel a P érték 0,05 alatti. Ennek fényében a többi paraméter értelmezése nem lehetséges. Arra az eredményre jutunk, hogy skálás invarianciáról nem beszélhetünk a magyar régiók adatainak esetében jelen modellnél. Ez az eredmény azt sugallja,

3 a1_1=a1_2=a1_3=a1_4=a1_5=a1_6=a1_7

a2_1=a2_2=a2_3=a2_4=a2_5=a2_6=a2_7

4 i1_1=i1_2=i1_3=i1_4=i1_5=i1_6=i1_7

i2_1=i2_2=i2_3=i2_4=i2_5=i2_6=i2_7

i3_1=i3_2=i3_3=i3_4=i3_5=i3_6=i3_7

hogy a magyar régiók általánosított bizalommal kapcsolatos átlagai nem hasonlíthatók össze, hiszen a látens konstrukció minden egyes térségben mást jelent, vagy legalábbis nem található meg egy egységes, skálás értelemben invariáns egységes jelentéstartam. Vizsgálódásaink ezen eredményét feltétlen evidenciában tartjuk, hiszen ez a magyar régiók különbözőségére, egyedi arculatára utal az általánosított bizalom szempontjából. Azonban nem vehetjük el azt a feltételezést sem, hogy eredményeinket befolyásolta az egyes térségekben felvett alacsony kérdőív elemszám is.

Intézményekbe vetett bizalom

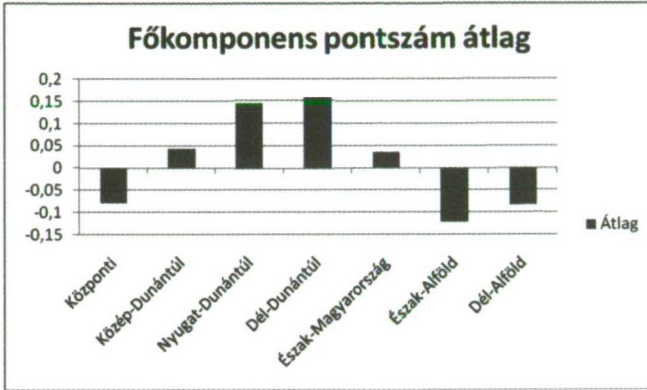
Az intézményekbe vetett bizalom alapja az egyes személyek nem egymással, hanem intézményekkel folytatott interakciója. (Rus and Iglíc 2005) Az intézmények rendelkeznek azzal a képességgel, hogy bizalmat birtokoljanak, és általuk birtokolt általánosított bizalmat átruházzák más intézményekre illetve személyekre. Ez a fajta bizalom koncentráció és általánosítás azért fontos, hogy az intézmények képesek legyenek áthidalni például a gyenge társadalmi kapcsolatok, illetve az alacsony általánosított / interperszonális bizalomszint által támasztott akadályokat (Granovetter 1973).

Az ESS kérdőívben 7 item méri az intézményekbe vetett bizalmat, az alábbi formában: „Kérem mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bíz a következő intézményekben:”

(1) a magyar Országgyűlésben?	(trstprl)
(2) a magyar jogrendszerben?	(trstlgl)
(3) a rendőrségben?	(trstplc)
(4) a politikusokban?	(trstplt)
(5) a politikai pártokban?	(trstprt)
(6) az Európai Parlamentben?	(trstep)
(7) az ENSZ-ben?	(trstun)

A fenti 7 kérdésre adott válaszok alapján határozhatjuk meg a válaszadók intézményekbe vetett bizalmát. Elemzésünkben nem végeztük el az egyes intézmények egyenkénti elemzését, hanem már az első lépésben megvizsgáltuk a Cronbach Alfa statisztika segítségével, hogy a 7 változó egy vagy többdimenziós struktúrát rejt, illetve, hogy megfelelően fed-e le a skála az intézményekbe vetett bizalom koncepcióját. Adataink egydimenziós jelleget mutatnak, ezt támasztotta alá az elvégzett faktorelemzési kísérlet, illetve a skálatesztelési eljárás is. A statisztika értéke: Cronbach Alfa 0,897, ami igen magas érték, majdnem tökéletes leképezését jelzi az intézményekbe vetett bizalom koncepciójának a változók által. Ez az eredmény lehetővé teszi, hogy főkomponens elemzés segítségével egy változóba gyűjtsük a 7 item információ tartalmát, és az adott változó főkomponens pontszámait elmentsük. A főkomponens modell megőrzött varianciája 55%. A főkomponens értékek segítségével végeztük el a regionális összehasonlításokat. Az eredményeket az 5. ábra tartalmazza.

5. ábra. Intézményekbe vetett bizalom:
Főkomponens pontszámok regionális összehasonlítása (standardizált)

Az 5. ábra adatai alapján leolvasható, hogy regionális összehasonlításban az intézményekbe vetett bizalom értéke a Dél-Dunántúli régióban a legmagasabb, melyet a Nyugat-Dunántúl követ hasonló értékkel. A harmadik dunántúli régió, a Közép-Dunántúl a harmadik helyet foglalja el az intézményekbe vetett bizalom szempontjából, és ezt az Észak-magyarországi régió követi, még pozitív pontszámmal. A Központi régió és a Dél-alföldi régió egyaránt negatív pontszámmal, hasonló értékkel bír, ezekben a térségekben az intézményekbe vetett bizalom mértéke igen alacsony. Meglepő a Központi régió negatív értéke, hiszen az általánosított személyközi bizalom szempontjából ezen régió foglalta el az első helyet, míg az intézményekbe vetett bizalom szempontjából csupán az ötödik. Az utolsó helyen az intézményekbe vetett bizalom szempontjából az Észak-alföldi régió áll.

Amennyiben össze kívánjuk vetni az általánosított interperszonális és intézményekbe vetett bizalom regionális eredményeit, segítségünkre lehet a 2. táblázat, mely az egyes régiók főkomponens pontszám átlagát mutatja be a két bizalom típus szempontjából.

2. Táblázat. Az egyes régiók helyezései a két bizalomtípus szempontjából.
(Főkomponens pontszám átlag)

Régió	Bizalom típusa:	
	Intézményi	Személyközi
Központi	5	1
Közép-Dunántúl	3	3
Nyugat-Dunántúl	2	2
Dél-Dunántúl	1	5
Észak-Magyarország	4	6
Észak-Alföld	7	4
Dél-Alföld	6	7

A táblázatból leolvasható, hogy két térség, a Nyugat-Dunántúl (2.) és a Közép-Dunántúl (3.) egyaránt tartja helyezését mindkét bizalom típus szempontjából, azok egyformán magasak mindkét térségben. A Központi régió és a Dél-dunántúli régió helyet cserélt intézményi és személyközi bizalom szempontjából. A főváros térségében a személyekbe vetett bizalom a magasabb, mint az intézményekbe vetett, míg ez a Dél-Dunántúlon pont fordítva tapasztalható. A Dél-Alföld mindkét bizalom típus szempontjából egyaránt a lista végén (6.-ik illetve 7.-ik) helyezkedik el. Ebben a régióban a bizalom mindkét típusa egyaránt alacsony. Az Észak-Alföldön inkább a személyközi bizalom az erősebb, az intézményekbe vetett gyengébb, míg Észak-Magyarországon az intézményekbe vetett bizalom az erősebb és a személyekbe vetett kevésbé jelentős.

A mélyebb összefüggések, illetve a fellelt különbségek okainak további feltárása érdekében régiónként megvizsgáltuk az intézményekbe vetett bizalom koncepció változóinak átlagait. Elemzésünk eredményeit az alábbi 3. táblázat tartalmazza.

3. Táblázat. Az intézményekbe vetett bizalom átlaga változónként és régiónként (1-10 skála, átlag érték)

Intézmény:	Országos	Központi	NYD	KD	DD	ÉM	ÉA	DA
Rendőrség	5,22	4,84	5,61	5,28	5,45	5,35	5,1	5,25
Jogrendszer	4,41	4,37	4,56	4,45	4,69	4,29	4,23	4,43
Európai Parlament	4,99	4,8	5,19	5,36	5,61	5,03	4,41	4,82
ENSZ	5,48	5,24	5,48	5,88	6,04	5,67	5,08	5,23
Parlament	3,41	3,51	3,68	3,52	3,65	3,32	3,08	3,16
Pártok	2,62	2,61	2,87	2,5	2,57	2,85	2,42	2,57
Politikusok	2,55	2,53	3,15	2,54	2,4	2,63	2,38	2,36

Az átlagok is kitűnően alátámasztják azt az eredményt, amit a főkomponens pontszámok összehasonlító elemzésével már korábban megismerhettünk: a Központi régió átlag pontszámai valóban alacsonyabbak a Nyugat-Dunántúlhoz és a Közép-Dunántúlhoz képest, míg a Dél-Dunántúli régió átlagai kimagaslóak, kivéve a politikusokba és pártokba fektetett bizalom tekintetében.

Összegzés

A regionális tendenciák alapján egyértelműen beigazoltunk véljük hipotézisünket a társadalmi tőke eltérő mértékével és szerepével kapcsolatban Magyarországon. Hazánkban a regionalizmus még fiatal folyamatnak tekinthető, ezért a térségek egyedi arculatának kialakulása még jelenleg is zajlik. Elképzelhető, hogy az egyediségek és az esetlegesen megjelenő regionális mozgalmak is befolyást fognak gyakorolni a területi társadalmi tőkére, további változásokat idézve elő abban a regionális szinten. Kutatásom nem a kizárólagosság igényével akarta meg-

magyarázni a társadalmi tőke regionális megoszlását és összefüggéseit, illetve az egyes eltérések lehetséges okait. Ebben az értelemben a hipotézis, miszerint a társadalmi tőkét sok másodlagos tényező is befolyásolja természetesen igaznak tekintendő. A fentiek alapján elmondható, hogy a kutatás eredményei új információkkal szolgáltak a társadalmi tőkével kapcsolatban. Empirikus eredményei új megvilágításba helyezték a társadalmi tőke vizsgálatát regionális szinten.

Felhasznált irodalom

- ANGELUSZ, R. AND R. TARDOS (2003). „*Miért mennek el mégis?*” Századvég 2003(Tél).
- BOURDIEU, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.
- BOURDIEU, P. (1979). *La distinction*. Paris, Les editions de minuit.
- BOURDIEU, P. (2001). „*The Forms of Capital*.” *The Sociology of Economic Life*: 96:111.
- BYRNE, B. M. (2001). *Structural Equation Modeling with AMOS*. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- BYRNE, B. M. (2004). „*Testing for Multi Group Invariance Using AMOS Graphics: A Road Less Traveled*.” *Structural Equation Modeling* 11(2): 272-300.
- CHEN, F. F. (2007). „*Sensitivity of Goodnes of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance*.” *Structural Equation Modeling* 14(3): 464-504.
- COLEMAN, J. (1973). „*Loss of Power*.” *American Sociological Review* 38(1): 1-17.
- COLEMAN, J. S. (1988). „*Social Capital in the Creation of Human Capital*.” *The American Journal of Sociology* 94: 95-120.
- COLEMAN, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA., Belknap Press of Harvard University Press.
- COX, E. (1995). *A Truly Civil Society*. Sydney, ABC Books.
- COX, E. (1998). *Measuring Social Capital As Part of Progress and Well-Being. Measuring Progress. Is Life Getting Better?* R. Eckersley. Collingwood, Victoria, CSIRO Publishing 157-167.
- COX, E. (2007). „*The Functional Value of Social Capital*.” *Australian Journal of Social Issues* 42(4): 503-512.
- DAVIDOV, E. (2008). „*A Cross-Country and Cross-Time Comparison of the Human Values Measurement with the Second Round of the European Social Survey*.” *Survey Research Methods* 2(1): 33-46.
- DURKHEIM, E. (1986). *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- FIELD, J. (2003). *Social Capital*. London and New York, Routledge.
- FUKUYAMA, F. (2007, cop. 1997). *Bizalom*. Budapest, Európa.
- FÜSTÖS, L., E. KOVÁCS, et al. (2004). *Alakfelismerés* (Sokváltozós Statisztikai Módszerek). Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- GOVIER, T. (1998). *Dilemmas of Trust*. London, Ithaca, McGill - Queen's University Press.
- GRANOVETTER, M. S. (1973). „*The Strength of Weak Ties*.” *American Journal of Sociology* 78(6): 1360.
- MASEDA, M. AND I. GÓMEZ (2003). „*Capital social: las relaciones sociales afectan al desarrollo*.” documento incluido dentro de la Biblioteca Digital de la Iniciativa Interamericana de Capital Social, Ética y Desarrollo.
- PÁSZKA, I. (2008). *Europa Centrala: Dimensiunile Semnificativei. TEME DE SOCIOLOGIE ROMANESCA A MODERNITATII*. V. Negoita. Cluj Napoca, Grinta: 5-40.
- PORTES, A. (1998). „*Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*.” *Annual Review of Sociology* 24: 1-24.
- PUTNAM, R. D. (1995). „*Bowling Alone: America's Declining Social Capital*.” *Journal of Democracy* 6(1): 65-78.
- PUTNAM, R. D. (2000). *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster Paperbacks.
- PUTNAM, R. D., R. LEONARDI, et al. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ., Princeton University Press.
- RUS, A. AND H. IGLIC (2005). „*Trust, Governance and Performance: The Role of Institutional and Interpersonal Trust in SME Development*.” *International Sociology* 20(3): 371-391.
- SCHUMACKER, R. E. AND R. G. LOMAX (2004). *A Beginners' Guide to Structural Equation Modeling*. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- SELIGMAN, A. B. (1997). *The Problem of Trust*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.